

Г.М. Шевченко

**ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ
РЕКРЕАЦІЇ В УКРАЇНІ:
соціально-економічний еквілібріум**

Монографія

Суми
Університетська книга
2017

УДК 330.3:338.48
ББК 65.9(4Укр)272.2+75.81
Ш 37

Рекомендовано до друку вченою радою Сумського державного університету. Протокол № 8 від 09 лютого 2017 року

Рецензенти:

Александров І. О., доктор економічних наук, професор, професор кафедри адміністративного менеджменту та проблем ринку Одеського національного політехнічного університету;

Ляшок Я. О., доктор економічних наук, доцент, в. о. ректора ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»;

Манойленко О. В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічного аналізу та обліку Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Шевченко Г.М.

Ш 37 Прогнозування розвитку рекреації в Україні: соціально-економічний еквілібріум. – Суми: Університетська книга, 2017. – 336 с.

ISBN 978-966-680-826-7

У монографії висвітлюються актуальні теоретико-методологічні та науково-практичні питання, пов'язані з прогнозуванням зрівноваженого розвитку рекреації в системі управління національною економікою. Досліджуються концептуальні положення «рекреаційного еквілібріуму» у соціально-економічному контексті його форсайт-прогнозування. Запропоновано конкретні рекомендації, зокрема, щодо інструментарію регулювання рекреаційної галузі відповідно до сценаріїв її зрівноваженого розвитку на основі результатів прогностичної оцінки в Україні.

Для дослідників у туристично-рекреаційній галузі економіки та з управління національним господарством, керівників і співробітників організацій і територіальних органів влади, аспірантів і студентів економічних та інших гуманітарних спеціальностей.

УДК 330.3:338.48
ББК 65.9(4Укр)272.2+75.81

ISBN 978-966-680-826-7

© Шевченко Г.М., 2017

© ТОВ «ВТД “Університетська книга”»,
2017

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1 Системно-інституційні передумови розвитку рекреації в контексті управління національною економікою.....	13
1.1 Економіка рекреації з погляду інституційних соціально- орієнтованих напрямів економічної теорії	13
1.2 Взаємозв'язок «рекреація – національна економіка»: системний підхід.....	38
1.3 Прогнозування розвитку рекреації з погляду теорії функціональних систем	64
Розділ 2 Формування концепції прогнозування зрівноваженого розвитку рекреації.....	80
2.1 Концептуальний зв'язок рекреації та соціально- економічного розвитку.....	80
2.2 «Рекреаційний еквілібріум» у контексті аналізу теорій соціально-економічної рівноваги	99
2.3 Концептуальні положення прогнозування зрівноваженого розвитку рекреації	113
Розділ 3 Принципи та модель прогнозування зрівноваженого розвитку рекреації	128
3.1 Аналіз принципів прогнозування розвитку рекреації як соціально-економічного явища	128
3.2 Синтез методів прогнозування зрівноваженого розвитку рекреації	136
3.3 Економіко-математична модель прогнозування зрівноваженого розвитку рекреації	149

Розділ 4 Інноваційний природно-екологічний контекст економіко-рекреаційного розвитку	172
4.1 Комплексний підхід до управління природним капіталом рекреаційної сфери	172
4.2 Екосистемні послуги як об'єкт рекреаційного менеджменту	184
4.3 Інноваційна складова розвитку туристично-рекреаційної діяльності.....	191
Розділ 5 Регулювання та програмування рекреаційного розвитку: форсайтінговий підхід	203
5.1 Аналіз регуляторної політики в рекреаційній галузі національної економіки.....	203
5.2 Оптимізація керування та розподілу інвестиційних ресурсів у рекреаційній галузі.....	216
5.3 Особливості формування соціально-економічних програм розвитку рекреації	232
Розділ 6 Прогностична оцінка та напрями зрівноваженого розвитку рекреації в Україні	249
6.1 Здійснення прогностичної оцінки зрівноваженого розвитку рекреації	249
6.2 Урахування галузево-територіальних аспектів зрівноваженого розвитку рекреації при його прогнозуванні.....	262
6.3 Комплекс рекомендацій щодо регулювання зрівноваженого розвитку рекреації.....	273
Висновки.....	297
Список літератури.....	302

*Володимиру
Миколайовичу
Кислону,
Вчителю*

ВСТУП

*Справа у нас был институт,
Слева – Чумной квартал, а мы
шли от вешки к вешке по самой
середине улицы... Асфальт весь
потрескался, трещины поросли
травой, но это еще была наша
трава, человеческая...*

Стругацкие, «Пикник на обочине»

*“Relax” said the night man
“We are programmed to receive
You can check out any time you like
But you can never leave!”*

Eagles’ “Hotel California”

Рекреація як багатогранне та соціально значуще явище постійно знаходиться в полі зору науковців і практиків, які досліджують і вирішують складні рекреологічні завдання, що станом на сьогоднішній день найбільшої актуальності набули в економічній площині суспільного розвитку. Через відсутність чітко зазначених орієнтирів руху рекреаційної галузі в сучасній Україні, як у теоретико-методологічному, так і в науково-практичному їх розумінні, – на що є об’єктивні причини, зокрема, в їх просторово-географічному контексті, передусім, тимчасова недоступність Криму, масовість виїзду відпочиваючих до Туреччини, наплив рекреантів у Одещину тощо, – свого вирішення потребує проблема визначення концептуальних особливостей розвитку рекреації як соціально-економічної галузі національного господарства.

Розвитку рекреаційної діяльності, що традиційно розглядалася економістами з позицій відновлення людських ресурсів у взаємозв’язку з курортним оздоровленням і подорожами в межах території країни, як правило, передували науково обґрунтовані комплексні прогнози, які почали складати ще в 1970-х роках. Протягом останнього півстоліття оптимістичні прогнози, що були

закладені наприкінці існування соціалістичної економічної системи, щодо широкої розбудови сфери відпочинку саме на території України, зокрема, в Закарпатській, Миколаївській, Одеській та Херсонській областях, поки що не справдилися в перші роки становлення ринково-орієнтованої системи, з огляду на різні політичні, макроекономічні та інші чинники. Проте основна проблема щодо розвитку рекреації має, передусім, методологічний характер. Незалежно від того, наскільки високими є темпи економічного розвитку в даний момент, соціальна сторона еволюції країни, що включає одне з найважливіших питань – відпочинок у його широкому розумінні та прямому взаємозв'язку зі здоров'ям людей, не може розглядатися за остаточним принципом і тим більше як другорядна галузь національного господарства.

Методологічні основи дослідження розвитку рекреаційної галузі національної економіки розглянуто в роботах таких вітчизняних і закордонних вчених, як Дж. Аверіл (*J. Averill*) і Т. Мор (*T. More*) [409], О. О. Бейдик [17], Б. В. Буркинський [30; 31], Б. М. Данилишин [61], М. І. Долішній [81; 145], О. В. Живицький [119; 220], В. М. Кислий [105], В. Ф. Кифяк [106; 107], В. С. Кравців [117; 157; 233], Е. М. Лібанова [134; 254], В. І. Ляшенко [135; 152; 184], М. П. Мальська [139], І. А. Маркіна [141], А. І. Мартієнко [29], В. В. Папп [182], С. С. Ріддік (*C. C. Riddick*) і Р. В. Рассел (*R. V. Russel*) [433], Л. Робертс (*L. Roberts*) і Д. Холл (*D. Hall*) [434], Р. Дж. Рідер (*R. J. Reeder*) і Д. М. Браун (*D. M. Brown*) [431], Г. П. Скляр [243], Д. Дж. Стайнз (*D. J. Stynes*) [462], Т. І. Ткаченко [274], Дж. Трайб (*J. Tribe*) [467], Н. І. Хумарова [288; 289], Л. М. Черчик [48; 180; 181; 297], І. М. Школа [331] та інших. При цьому рекреаційні концепції висвітлюються із соціально-економічного, ринково-регуляційного, природно-ресурсного, регіонально-політичного, територіально-системного, рекреаційно-туристичного та інших поглядів. У той же час одними з нагальних і недостатньо досліджених є питання державного прогнозування розвитку рекреації в системі управління національною економікою.

Актуальність теми монографічного дослідження обумовлена необхідністю подальшого розвитку рекреаційно-економічних відносин у сучасному суспільстві, що має складну динаміку, неможливий без наукового обґрунтування взаємозв'язку із соціальною складовою, та полягає в тому, що рекреація як чинник динамічного впливу на національну економіку недостатньо розвинена й потребує прогнозування рівноважних станів, можливих за умови обґрунтованого державного регулювання рекреаційної діяльності на визначений прогностичний період.

Метою дослідження є розроблення та наукове обґрунтування

теоретико-методологічних положень і науково-методичних засад щодо прогнозування розвитку рекреації з погляду його зрівноваженості (стану «еквілібріуму») в умовах транзитивності в системі управління національною економікою.

Мета декомпозується на такі основні завдання:

розділ 1

- провести аналіз теоретико-методологічних положень економіки рекреації з погляду інституційних соціально-орієнтованих теоретичних напрямів;
- розвинути методологічні засади щодо визначення ролі та місця, а також складових підсистеми прогнозування розвитку рекреації в контексті аналізу функціональних взаємозв'язків у системі управління національною економікою;

розділ 2

- розкрити сутність і зміст інтегрованих взаємозв'язків рекреації з науковими положеннями сучасних концепцій суспільного розвитку;
- розробити концептуальні положення прогнозування зрівноваженого розвитку рекреації в системі управління національною економікою;

розділ 3

- визначити принципи та можливості синтезування методів прогнозування зрівноваженого розвитку рекреації в системі управління національною економікою;
- розробити динамічно-рівноважний підхід до моделювання прогнозів розвитку рекреації із застосуванням економіко-математичних методів;

розділ 4

- дослідити особливості управління природним капіталом рекреаційної сфери суспільного розвитку;
- узагальнити та розвинути інноваційні форми екорекреаційної діяльності;

розділ 5

- обґрунтувати підходи до визначення ролі регуляторної політики та регулювання розподілу інвестиційних ресурсів у механізмі функціонування рекреаційної галузі;
- провести аналіз аспектів формування соціально-економічних програм розвитку рекреації на основі застосування методу динамічного програмування;

розділ 6

- здійснити прогностичну оцінку зрівноваженого розвитку рекреації в її галузево-територіальному розрізі;
- обґрунтувати пріоритети та розробити рекомендації щодо вдосконалення інструментарію регулювання рекреаційної

діяльності в напрямку забезпечення соціально-економічного зрівноваження у сфері організованого відпочинку та комплексного відновлення сил людини.

Об'єктом дослідження є процеси прогнозування зрівноваженого розвитку рекреації в системі управління економікою України. Предметом дослідження є теоретико-методологічні положення прогнозування та науково-методичні засади здійснення прогностичної оцінки зрівноваженого розвитку рекреації в системі управління національною економікою.

«Соціально-економічний еквілібріум» у контексті даного дослідження означає, передусім, концептуальну зрівноваженість розвитку рекреації. «Зрівноважений» – означає: повернений до стану рівноваги (еквілібріуму) за допомогою застосування регулятивних інструментів. При цьому етимологічно схожі до зрівноваженості терміни такі: передусім, «баланс» (який, проте, представляє дві сторони, що штучно обмежує можливості аналізу рекреації як соціально-економічної та екологічно обумовленої діяльності. Існує необхідність розгляду щонайменше трьох сторін рекреації, що можуть утворювати систему: «соціум–економіка–екологія рекреації»). По-друге, імовірно, найпоширеніше протягом останніх років – «сталість» та / чи «стійкість» (ми не прагнемо призупинятися, а намагатимемося впливати на зміну напрямку руху, проте не зупиняючи при цьому власне сам рух. Тому й не розглядаємо нульовий, «від'ємний» сталий розвиток, а акцентуємо увагу на пошуку та досягненні рівноваги при будь-якому русі в рекреаційній площині).

Рекреація як однозначно комплексне багаточинникове явище може набути результатів ретельного аналізу, структурної та кількісної оцінки тільки за умови її моделювання. Під цим кутом зору зрівноваженість розвитку рекреації (прямування до «рекреаційного еквілібріуму») та відповідні управлінські, передусім, прогностичні процеси ми вбачаємо в наступних аспектах:

- між економічною, соціальною, культурною, екологічною та іншими сторонами рекреаційної діяльності як одного з векторів найбільш затребуваних концепцій розвитку людства, а саме концепції сталого розвитку, концепції соціальної відповідальності тощо;
- між макро-, мезо-, мікро- рівнями, а також колективним та індивідуальним вимірами рекреаційної діяльності;
- між людським капіталом і необхідністю його відновлення (між “*creatio*” та “*re*”), що складає зміст глибинного протиріччя в розумінні власне рекреації;

- між різновидами рекреації, наприклад: рекреація в її традиційному розумінні (головне – відпочинок), рекреація екологічна, рекреація в обов’язковому поєднанні зі здійсненням подорожі тощо;
- у структурі галузей національної економіки: на сучасному етапі розвитку останньої наявна перевага економічних галузей у порівнянні з галузями з соціальною складовою (галузей виробничої та невиробничої сфер), до яких формально відноситься рекреація як підгалузь туризму);
- у внутрішній структурі рекреаційно-туристичної галузі, тобто у співвідношенні: «туризм – рекреація – курортне лікування – спортивні оздоровчі заходи»;
- у застосуванні регулятивних інструментів поряд із ринковими інструментами впливу на рекреаційну діяльність;
- у пошуку комбінування важелів, засобів, методів та інструментів державного регулювання та ринкового впливу на суб’єктів рекреаційної діяльності;
- у взаємозв’язку між функціями управління рекреаційною діяльністю, зокрема, в їх класичному розрізі, тобто в контексті встановлення цілей, планування, організації, мотивації, контролю, регулювання та координації дій суб’єктів рекреаційного бізнесу;
- при більш детальному аналізі окремих функцій, передусім функції планування, а саме на континуумі: «встановлення цілей – прогнозування – програмування – планування» рекреаційної діяльності;
- у територіальному контексті: поряд із зосередженістю рекреаційних об’єктів поблизу природних благ (умов і ресурсів) слід ураховувати потреби людини у відпочинку, передусім, без тривалого та виснажливого пересування до місця прибуття. На практиці не всі території однаково рекреаційно розвинені: доцільною є рівновага організації рекреаційних послуг і в Карпатах, і на Одещині, на Буковині, й на Слобожанщині тощо.

Отже, монографія має ознайомити читачів із питаннями прогнозування розвитку рекреації як соціально-економічного явища та галузі національного господарства в Україні, з акцентом уваги на пошуку рекреаційного еквілібріуму.

Автор щиро завдячує своїй родині, науковому консультанту та всім, завдяки кому стала можливою поява цієї монографії.

Системно-інституційні передумови розвитку рекреації в контексті управління національною економікою

1.1 Економіка рекреації з погляду інституційних соціально-орієнтованих напрямів економічної теорії

Привернення уваги рекреологів, економістів та інших науковців і практиків до питань розвитку рекреації в Україні обумовлене цілою низкою чинників. Зокрема, першочерговим, на наш погляд, є фактор забезпеченості всіх членів суспільства рекреаційними потребами, що на практиці часто характеризується їх незадоволеністю. Через неплатоспроможний попит більшої частини населення на існуючі на сьогодні рекреаційні послуги необхідні науково обґрунтовані управлінські рішення в площині процесів пропозиції таких послуг, зокрема, щодо їх диференціації, що на рівні нормальних стандартів життя будуть більш-менш адекватними для будь-якого рівня доходів наших співвітчизників. Невирішеним залишається питання якості рекреаційних послуг і, якщо розглядати окремо, якості рекреаційного середовища, навіть у випадку, коли споживач є платоспроможним. Також ураховуючи, що за останніми прогнозами [77; 137; 138] економіка в нашій країні, починаючи з 2017 року має тенденцію до повільного зростання, а отже суттєво покращиться, в тому числі й на рівні громадянина, але лише через кілька років, уже в середньостроковій перспективі необхідними є позитивні зрушення в соціальному житті населення, такі що потребують державної підтримки та загалом свого зрівноваженого розвитку.

Актуалізація теми даного дослідження ґрунтується на необхідності подальшого розвитку рекреації, що є специфічною сферою соціально-економічної діяльності та водночас чинником динамічного впливу на інші галузі та загалом національну економіку, що потребує прогнозування рівноважних станів, можливих за умови обґрунтованого державного регулювання та

програмування рекреаційної діяльності з урахуванням особливостей транзитивного періоду соціально-економічного розвитку в країні.

Питання розвитку рекреації як соціально-економічного явища широко висвітлені як у вітчизняному, так і в закордонному науковому доробку. Так, питання збалансованого соціально-економічного розвитку, в контексті його інституційного та ресурсного, в тому числі рекреаційного забезпечення, широко представлені колективом авторів, зокрема, О. М. Алимовим, А. І. Даниленком, В. М. Трегобчуком у роботі [79]; в контексті становлення економіки держави, – ці питання розглядає В. М. Якубів в роботі [340]; в контексті туристичної та рекреаційної діяльності, – О. Шевчук в роботі [329] при проведенні аналізу функціонування геопарків як форми збереження геоспадщини та розвитку геотуризму.

В монографії Б. В. Буркинського, В. Н. Степанова та С. К. Харичкова [31] комплексно досліджуються економіко-екологічні питання регіонального розвитку та загальних і, зокрема, рекреаційних процесів природокористування. У роботі В. І. Павлова та Л. М. Черчик [181] розглянуто аспекти функціонування територіально-рекреаційного комплексу на мезорівні, зокрема, методика економічної оцінки рекреаційних ресурсів адміністративної області та економічний механізм реформування рекреаційної галузі відповідно до ринкових умов господарювання. В. С. Кравців і П. В. Жук [117] розглядають на концептуальному рівні перспективи розвитку рекреаційної діяльності в Карпатах як одному з традиційних макрорегіонів рекреації в Україні. Н. О. Кравченко [118], навпроти, досліджує перспективи розвитку рекреаційного господарства на прикладі депресивних територій Поліських регіонів України. В роботі під ред. Б. Є. Кваснюка [236] при визначенні ролі держави у довгостроковому економічному зростанні розглядаються взаємозв'язки процесів використання природних, у тому числі рекреаційних ресурсів.

В. М. Геєць [44] вбачає рекреаційний напрям поряд із напрямом всебічного культурного розвитку особистості в складі соціо-гуманітарних перспектив переходу нашої країни до соціально-орієнтованої економіки.

В роботі [435] Р. В. Робертсон (*R. W. Robertson*) вивчає взаємозв'язок між відпочинком і щастям в комплексному значенні останнього. Автори роботи [452] С. Л. Склар (*S. L. Sklar*), С. Е. Аутрі (*S. E. Autry*), С. К. Андерсон (*S. C. Anderson*) досліджують чинники впливу парків та інших об'єктів рекреації на розвиток громад. Т. Мор (*T. More*) та Дж. Аверілл (*J. Averill*) [409] досліджують

структуру рекреаційної поведінки. В роботі [433] К. К. Ріддік (*C. C. Riddick*) і Р. В. Рассел (*R. V. Russel*) проводять широке узагальнення трансдисциплінарних досліджень у сфері відпочинку, парків, спорту та туризму.

В той же час питання прогнозування розвитку рекреації, що прямо пов'язані із загальним розвитком національної економіки та розглядаються з погляду відповідних рівноважних станів із урахуванням динамічного характеру соціально-економічних процесів, – потребують подальшого вивчення та вдосконалення.

У зв'язку з вищевикладеним мета даного дослідження полягає в розробленні та науковому обґрунтуванні концептуальних положень та розробки моделі прогнозування розвитку рекреації з погляду його зрівноваженості в умовах транзитивності в системі управління національним господарством. Задля цього, передусім, необхідно обґрунтувати теоретико-методологічні положення щодо регулювання інституціональних змін в рекреації як соціально-економічній сфері суспільного розвитку. Подальшими кроками є такі: по-перше, концептуалізація зрівноваженого розвитку рекреації (ЗРР) в контексті узагальнення теоретико-економічних підходів щодо визначення рівноважних станів національної економіки; по-друге, аналіз принципів і синтез методів прогнозування розвитку рекреації з погляду його зрівноваження в системі управління національною економікою; і, нарешті, розроблення методологічного динамічно-рівноважного підходу до прогнозування розвитку рекреації за допомогою побудови релевантної економіко-математичної моделі.

Загалом логіка етапів дослідження, перший із яких пов'язаний із регулюванням інституційних змін, представлена на рис. 1 [313]. (товстою лінією виділено етап, що висвітлюються в даному параграфі). Відповідно до пропозицій у роботі [342, с. 3–4], авторами якої є Б. Абрахам (*B. Abraham*) та Дж. Ледолтер (*J. Ledolter*), концептуальні рамки процесу прогнозування умовно можна розділити на дві фази: фазу побудови моделі прогнозування (на рисунку 1: від етапу «економіка рекреації» – до етапу «модель прогнозування ЗРР») та фазу власне прогнозування.

Отже, слід зазначити, що сучасне українське суспільство наразі відчуває гостру потребу в спокої та відпочинку. Передумовами до посилення невдоволеності в рекреаційній потребі є як об'єктивно-історичні чинники, згідно з якими людина як гармонійна здорова істота завжди була на другому плані поряд із людиною економічною, людиною – виконавцем держплану й т.ін., так і чинники тривожного, якщо не сказати жахливого сьогодення. Кінцевими

результатами такої невдоволеності є еміграція в пошуках комфортного життя, низький рівень тривалості життя, високий загальний рівень захворюваності в країні тощо.

Рис. 1. Логіка етапів дослідження: від інституціональних змін – до розробки моделі прогнозування зрівноваженого розвитку рекреації

Важливість розвитку рекреаційної галузі підтверджують результати довгострокового прогнозу до 2030 року, здійсненого Всесвітньою туристичною організацією *UNWTO* на глобальному рівні (рис. 2): рекреація є найбільш затребуваною метою туристичних візитів.

На жаль, в Україні ситуація полярно відрізняється та розглядається в загальній площині розвитку суспільства, що наразі стикається з важкими випробовуваннями. На наш погляд, в кризових умовах і взагалі з огляду на специфіку дослідження суспільно значущих процесів, вирішення соціально-економічних протиріч потребує залучення держави, що виконує функції управління національною економікою в її територіально-галузевому розрізі. По відношенню до рекреаційної галузі та її розвитку нас цікавить, передусім, функція державного прогнозування, а також її зв'язок з функціями встановлення цілей і програмування, що найбільш тісно з нею пов'язані; в поєднанні з іншими функціями, а саме плануванням, регулюванням, координуванням і стимулюванням указані три функції складають функціональний